

overbrugging van de verdeeldheid in sekse en klasse. In tegenstelling tot de traditie in romantische literatuur en films was het hier de man die de vrouw probeerde over te halen tot een huwelijk en die zich voor dat doel aanpaste en zich vaak 'vrouwelijk' opstelde. Tegelijkertijd was Bill een voorbeeld voor de lagere klassen: ook zij konden respectabel worden zonder dat hun integriteit werd aangetast.

Een overvloed aan voordrachten van goede kwaliteit, geanimeerde discussies, een uiterst soepele organisatie en niet te vergeten een behoorlijke dosis vertoningen van bekende en minder bekende films maakten de conferentie tot een geslaagd evenement, waar keer op keer duidelijk werd dat filmhistorisch onderzoek een steeds belangrijker onderdeel wordt van het historische debat. Of, zoals Ecksteins concludeerde, "[...] the best answers to where twentieth century reality ends and our historical imagination begins might be found in the filmarchives or in material relating to film in other sources."

BOEKBESPREKINGEN

J.J. Woltjer, *Recent verleden. De geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw*. Uitgeverij Balans Amsterdam 1992, ISBN 90 5018 152, 568 blz., f 59,50.

Recent verleden van prof. Dr. J.J. Woltjer is het eerste handboek van de geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw. Handboeken zijn een nuttige uitvinding voor wie op zoek is naar een eerste indruk van en algemene informatie over een onbekend onderwerp. Een dergelijke publicatie is daarom op zichzelf al reden tot vreugde. Daarnaast wekt ook de opzet van de auteur hooggespannen verwachtingen. Woltjer heeft niet alleen een periode van bijna honderd jaar voor zijn rekening genomen, maar ook voor een thematisch brede opzet gekozen: politieke, economische, culturele, sociale en godsdienstige ontwikkelingen wil hij met elkaar in verband brengen. Een verdere wens van de auteur (of de uitgever?) was het boek voor iedereen toegankelijk te maken. Dat zijn niet alleen stuk voor stuk zware eisen, de vraag dringt zich ook op of ze wel met elkaar in overeenstemming te brengen zijn. Een boek dat over bijna een hele eeuw gaat kan vanzelfsprekend niet al te diep op details ingaan, maar moet zich beperken tot wat de auteur als de hoofdlijnen beschouwt. Ook de brede opzet, die belooft alle belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen in het verhaal op te nemen, is niet zonder de nodige beperkingen te realiseren; met andere woorden, ook in dat opzicht zal een strenge selectie gemaakt moeten worden. En tenslotte stelt de wens van algemene toegankelijkheid vergaande eisen aan het gehanteerde abstractieniveau. De vraag is wat er dan nog overblijft aan informatie en aan diepgang. En hoe heeft de auteur deze problemen opgelost?

Als we naar de structuur van het boek kijken valt op dat voor de eerste helft van de twintigste eeuw het primaat van de politieke geschiedenis niet wordt aangetast. De geschiedenis blijkt in eerste instantie de geschiedenis van de politieke partijen, hun programma's en hun onderlinge strijd. Van een brede opzet, met oog voor alle mogelijke maatschappelijke ontwikkelingen die los staan van de partijpolitieke perikelen, is pas na de Tweede Wereldoorlog sprake. Ook dan blijft het politieke schema gehandhaafd, maar het wordt wel opgerekt, zodat er voor de vernieuwingsbeweging van de jaren zestig plaats is. Het gevolg van deze inconsequentie is wel dat de maatschappelijke ontwikkelingen, de roep om verandering in de jaren zestig en zeventig, min of meer uit de lucht komen vallen. De aan deze verlangens voorafgaande ontwikkelingen - de oorzaken van de opstand van de jeugd - zijn in de daarbijhorende hoofdstukken niet aan de orde geweest, de gevolgen worden daarentegen wel besproken. Problematisch aan deze aanpak is niet alleen dat de wortels van de onvrede nergens zichtbaar worden, maar ook de eenzijdigheid in de berichtgeving die daardoor ontstaat. De auteur toont vooral begrip voor één partij in de strijd, het establishment. Hoewel de aanvallende partij, de jongeren/de studentenbeweging/de vrouwenbeweging, over het algemeen in mild kritische toon wordt beschreven, is het vooral het ontbreken van begrip voor hun ideeën en acties dat de onevenwichtigheid veroorzaakt.

Een voorbeeld. In hoofdstuk zes, over de jaren zestig, komen voor het eerst niet-partijpolitieke, maatschappelijke onderwerpen aan de orde. Onder de titel "Tradities in revisie" worden de opkomende conflicten tussen ouderen en jongeren ingeleid. In de voorafgaande hoofdstukken werden onderwerpen als normen en waarden, de sexeverhoudingen en de generatiekloof niet behandeld. Nu blijken ze belangrijk te zijn. De auteur gaat dan wel een beetje terug in de tijd, maar wat in de eerste vijf hoofdstukken is weggefallen moet nu met een korte inleiding ingehaald worden. Dat is natuurlijk moeilijk en het gevolg is een vergaande algemeenheid, die onder andere in vaagheden als "sommigen" en "anderen" tot uitdrukking komt. Moraal, conflicten tussen ouderen en jongeren en de sexeverhoudingen zijn geen uitvindingen van de jaren zeventig. Zij speelden in de eerste helft van de twintigste eeuw een even belangrijke rol als in de tweede helft, al werden ze eerder niet, of minder principieel ter discussie gesteld.

De nieuwe vorm van conflict tussen ouderen en jongeren wordt vervolgens door Woltjer op summiere wijze verklaard. Volgens hem was de oudere generatie, die de oorlog had meegemaakt, blij en tevreden met de verworven welstand. De jongere generatie daarentegen, voor wie vrijheid en welstand een vanzelfsprekendheid waren, wilde méér. Deze algemene schets houdt alleen maar met de materiële omstandigheden rekening, de oorzaken van de overige onvrede blijven in het duister. De houding van de jongeren, hun kritiek op consumptiegedrag, op politiek en moreel conformisme kan daarmee niet verklaard worden. Woltjer beschrijft met empathie de radeloosheid, de onzekerheid van de oudere generatie. Hun reacties worden daardoor begrijpelijk. Dat kan van de jongeren niet gezegd worden. Zoals Woltjer ze presenteert, maken hun wensen en voorstellingen een ondoordachte indruk en de wijze waarop ze hun onvrede uiten is ronduit onsympathiek. Ze demonstreren, brengen keer op keer de

politie in verlegenheid en willen aandacht. Hun onverdraagzaamheid gaat zo ver, dat ze mensen die niets van hun ideeën moesten hebben, niet met rust wilden laten.

Hier ontbreekt het begrip dat Woltjer voor de oudere generatie heeft. Maar het engagement van de jongeren met sociale misstanden binnen en buiten Nederland kan toch zeker evenzeer gerespecteerd worden als de houding van diegenen die gewoon "hun gang wilden gaan" (p. 350). Mensen met uitsluitend belangstelling voor het eigen welzijn zullen zeker vinden dat demonstranten lastig en onverdraagzaam zijn, maar zal niet juist deze houding de jongeren het gevoel gegeven hebben tegen zoveel geborneerdheid en ignorantie in te moeten gaan?

Ook de pogingen de universiteit te democratiseren roepen bij de auteur onwil op. Bij zijn beschrijving van de kritische studenten verklaart hij kort en bondig: "Het probleem werd nu scherp gesteld: moest de universiteit opleiden voor een plaats in de huidige maatschappij, of moest ze voorbereiden op een betere wereld?" (p. 354). Deze probleemstelling is niet alleen zeer polemisch, maar ook misleidend. Er wordt een onontkoombare keuze tussen realiteit en onnozel idealisme mee gesuggereerd en de 'kritische universiteit' wordt daarmee zeker te kort gedaan. Dat de politieke plaatsbepaling van de universiteit ter discussie gesteld werd is minder absurd als je voor de geuite kritiek open staat. Er is een groot verschil tussen opleiden voor een plaats in de huidige maatschappij, zoals in de theorie werd verklaard, en het cementeren van bestaande verhoudingen, waar het in de praktijk vaak op uitdraaide en waartegen de studenten zich begonnen te verzetten. De kritische universiteit had academici met een scherp oog voor maatschappelijke verhoudingen, voor de mogelijkheid en onmogelijkheid van denkbare veranderingen voort moeten brengen. Daar is op het niveau van de wetenschap niets tegen in te brengen, integendeel. Anders ligt het natuurlijk op politiek niveau, maar al zijn wetenschap en politiek meer met elkaar verbonden dan wij theoretisch zouden willen, ze zijn niet helemaal hetzelfde.

Na provo en studenten bespreekt Woltjer de feministen (N.B.: *mannelijk* meervoud). Het is zonder meer een aangename verrassing dat een mannelijke auteur de vrouwenbeweging serieus neemt. Maar hoewel in deze paragraaf duidelijk wordt dat de auteur begrip heeft voor bepaalde eisen van de feministes, valt ook het totale beeld van de vrouwenbeweging enigszins vertekend uit. Op sympathie kunnen alleen de feministes rekenen, die de emancipatie, een vergaande gelijkstelling met de man, nastreven. Vrouwen die nadruk leggen op de verschillen tussen de sexen en bepaalde 'mannelijke' tradities kritiseren worden even eenzijdig als de overige 'opstandigen' beschreven. Woltjer ziet deze feministes als gevaar voor de in zijn ogen rechtvaardige eisen van de emancipatie-aanhangers. "Weldra werden de doeleinden van de feministen vermengd met modieuze psychoanalytische beschouwingen en neomarxistische of anarchistische theorieën over de revolutie, die ook de bevrijding van de vrouw zou brengen" (p. 363). Deze opeenstapeling van clichés heeft niets meer

met een beperking tot de grote lijnen te maken, wel met onbegrip en de daaruit voortkomende onwil zich in dergelijke 'onzin' te verdiepen.

Voor het overige geldt ook voor de vrouwenbeweging wat over de andere protestbewegingen al is gezegd, namelijk dat de voorgeschiedenis in de eerste helft van het boek nergens ter sprake is gekomen. Zo zijn bijvoorbeeld de problemen rond de gehuwde, buitenshuis werkende vrouw in de jaren dertig niet in de 'politieke' hoofdstukken aan de orde geweest. Pas hier worden ze genoemd, dat wil zeggen alle 'vrouwenzaken' zijn opgespaard en daarmee los gemaakt uit de maatschappelijke context. Ze zijn nu ondergebracht in een korte, ongestructureerde paragraaf. Bij de beschrijving van de eerste golf vermeldt Woltjer niet alleen de feministische eisen, maar ook de konkrete sociaal-economische omstandigheden. Bij de tweede golf daarentegen lijkt het alsof de kwestie van de grote loonsongelijkheid en alle overige economische achterstellingen al zijn verdwenen en alleen nog maar een mentaliteitsverandering bewerkstelligd hoefde te worden. Een wel zeer merkwaardige voorstelling van zaken.

Ondanks de klaarblijkelijke sympathie van de auteur voor sommige eisen van de vrouwenbeweging is duidelijk, dat hij het probleem van de ongelijke machtsverdeling tussen de sexen van zeer ondergeschikt belang vindt. De vele onjuistheden in de zeseneenhalve pagina's lange paragraaf kunnen met één blik op de geraadpleegde literatuur verklaard worden. Voor het hele hoofdstuk waarin binnen het politieke stramien de protestbewegingen aan de orde komen voert de auteur een lijst van 111 titels aan. Zes ervan hebben betrekking op vrouwen-geschiedenis en feminisme. En dat voor een paragraaf die de eerste en de tweede feministische golf met de periode ertussenin behandelt.

De auteur is ondanks zijn poging tot verbreding dicht bij de klassieke opzet van een handboek gebleven. Alle relevante informatie met betrekking tot de politieke geschiedenis wordt genoemd. Van de overige ontwikkelingen kan dat niet worden gezegd. Wat het streven naar algemene toegankelijkheid betreft is de auteur waarschijnlijk wel geslaagd. De tekst is bijzonder makkelijk te lezen: korte zinnen, geen moeilijke woorden. Maar zijn de lezers daarmee gediend? De vraag is vooral voor welke lezers is geschreven. Waarom moet alles in Nederland voor iedereen toegankelijk zijn, ook voor diegenen die helemaal geen belangstelling hebben? Want wie interesse heeft, vindt het in de regel ook geen probleem om ergens moeite voor te doen. Is het een goed idee het abstractieniveau van een boek zo laag mogelijk te houden, alleen maar om een groep te bereiken die elke intellectuele inspanning afwijst? Deze voor ons land algemeen typische gang van zaken verdient volgens mij een uitvoerige discussie, want de bodem van de drempelverlaging lijkt mij intussen bereikt.

Karin J. Jusek

Y. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* Wolters Noordhoff/Egbert Forsten, Groningen 1993, ISBN 90 6243 1305, 576 blz., f 125,- (gebonden).

De standensamenleving van het Ancien Régime maakte vanaf de late achttiende eeuw plaats voor de post-standen- en massasamenleving. Voor een bevoorrechte groep als de adel was steeds minder plaats. In zijn fraai uitgegeven proefschrift analyseert Kuiper de gevolgen van deze veranderingen voor de Friese adel in de periode 1780-1880. Een belangrijk theoretisch uitgangspunt bij deze analyse wordt gevormd door de ideeën van Max Weber. Weber stelde dat macht samenhangt met de positie die iemand heeft binnen klasse (economische machtsverdeling), stand (verdeling van eer en aanzien) en partij (politieke machtsverdeling). Hieraan voegt Kuiper een demografische dimensie (getal) toe. Zo ontstaat een uit vier lagen bestaand analyse-model, dat ook de grondslag voor de indeling van het boek vormt.

Van oorsprong was de Friese adel niet feodaal, zodat deze basis voor het onderbouwen van zijn positie ontbrak. Ook de economische en politieke positie van de adel onderscheidde deze niet van alle andere groepen. De landbezittende Friese edelen waren rijk, maar ze waren zeker niet de enige rijken. De Friese adellijke grietmannen hadden macht, maar ze waren niet de enige machthebbers. Mogelijk lag hun onderscheid met andere groepen vooral in de notie 'stand': de manier waarop deze adel zichzelf zag en door anderen werd gezien. In de negentiende eeuw vervaagde dit onderscheid. De adel integreerde met het patriciaat en de gegoede burgerij tot een stand van notabelen.

Tussen de vier lagen van het model wordt een zekere samenhang gesuggereerd. Deze samenhang wordt echter niet overtuigend onderbouwd en dat is jammer. Het analyse-model krijgt zo meer het karakter van een thematische indeling. Ook de inventieve uitbreiding van het Weberiaanse model met een demografische laag heeft dit niet kunnen voorkomen. Het demografische onderzoek nuanceert de door Faber gesuggereerde these van de uitsterving van de Friese adel als gevolg van hun kritische partnerkeuze. De adelspopulatie nam af van ongeveer duizend personen aan het begin van de zestiende eeuw tot 34 in 1884. Door deze terugloop kwam veel kapitaal in weinig handen en dit gaf een voorsprong bij het verwerven van openbare ambten. De Friese adel belegde haar kapitaal voornamelijk in grondbezit, en sporadisch in aandelen. Dit grondbezit bleef gedurende de hele periode van haar bestaan de kern van haar economische positie vormen. Pas in de late negentiende eeuw kreeg de adel belangstelling voor minder traditionele investeringen, zoals in de infrastructuur en zuivelindustrie. In het hoofdstuk over adel en politiek wordt de aanpassing van de adel aan de steeds veranderende politieke constellatie geanalyseerd. Vooral het liberale deel van de Friese adel vertegenwoordigde het gewest op nationaal niveau.

"La vérité est dans les nuances", zo luidt het motto boven de slotbeschouwing, en die nuances heeft Kuiper zeker geprobeerd aan te brengen. Herinneringen aan de levens van de Hobbes', Idzerts', Tjallings' en andere Friese

edellieden zijn overzichtelijk bijeengebracht in gedegen teksten, vele tabellen en vertederende plaatjes. Een uitgelezen kans voor een kennismaking.

Marike Peterzon

Jan Bremmer en Herman Roodenburg ed., *Gebaren en lichaamshouding van de Oudheid tot heden*, SUN, Nijmegen 1993, ISBN 90-616-8380-7, 296 blz., ill., f 39,50.

In *Gebaren en lichaamshouding van de Oudheid tot heden* zijn de referaten bijeengebracht van een gelijknamig congres, dat in de herfst van 1989 te Utrecht werd gehouden. De bundel bevat bijdragen van een aantal gerenommeerde cultuurhistorici, onder wie Keith Thomas, Peter Burke en Robert Muchembled.

Het congres beoogde het gebaar tot een belangwekkend thema in de cultuurgeschiedenis te maken. Dat bracht de participanten ertoe naar een wetenschappelijk relevante context voor het gebaar te zoeken. Veranderingen in gedrag worden door de referenten geplaatst in bekende kaders als 'volkscultuur' versus 'geleerde cultuur' (Muchembled, Burke). Frijhoff situeert het aardigste gebaar - de kus - bijvoorbeeld in een opeenstapeling van interpretatieschema's: sacraal versus profaan, Zuid-Europa versus Noord-Europa, openbare- versus private sfeer. Het overgrote deel van de participanten zoekt legitimatie in Norbert Elias' studie van het civilisatieproces. Daarmee houden zij vast aan een essentialistische visie op het gebaar. Dat is des te opmerkelijker, omdat door menig auteur beleden wordt dat de betekenis van het gebaar cultureel bepaald is. Daarentegen wordt aan Foucaults bijdrage aan de studie van het lichaam weinig aandacht besteed.

De bijdragen zijn zo onderhoudend als van het onderwerp verwacht mag worden. De bundel blijft echter een illustratie van ontwikkelingen in de cultuurgeschiedenis. De auteurs zijn er niet in geslaagd het gebaar tot een historisch relevant 'teken' van een cultuur te maken.

Marja van Tilburg